

УДК 81'367.335.2

DOI: 10.18523/lemp2522-9281.2020.6.128-145

*Анастасія Онатій*

orcid id: 0000-0002-2602-1307

## ОСОБЛИВОСТІ ПЕРИФЕРІЙНОЇ ЗОНИ ЗАЙМЕННИКОВО-СПІВВІДНОСИХ НЕСИМЕТРИЧНИХ РЕЧЕНЬ

*У статті запропоновано аналіз периферійної зони займенниково-співвідносних несиметричних речень: описано специфіку формально-граматичної організації, виявлено морфологічні транспозиційні процеси, що спричиняють синсемантизацію корелята й забезпечують формування синтаксичної проєкції, зафіксовано частотні випадки прономіналізації повнозначних частин мови в позиції співвідносного слова, досліджено семантико-синтаксичні відношення. Констатовано, що зміщення повнозначного слова в синтаксичну позицію корелята спричиняє посилення його дійсничної функції й послаблення номінативної.*

**Ключові слова:** займенниково-співвідносні речення, периферійна зона займенниково-співвідносних речень несиметричної структури, корелят, прономіналізація, транспозиція.

### Вступ

Займенниково-співвідносні несиметричні речення (далі – ЗСНР) у граматичних працях ХХІ ст. потрактовано як сформований комплекс синтаксичних одиниць, які мають як автентичні риси, так і ознаки, що наближають їх до інших типів структур (Вихованець, 1993; Загнітко, 2001; Ломакович, 1993; Ожоган, 2017; Онатій, 2018; Слинько, Гуйванюк & Кобилянська, 1994; Христіанінова, 2012; Шитик, 2014). Аналіз ЗСНР

як самостійного мовного комплексу уможливило системне наукове осмислення цього явища, зокрема побудову класифікаційної сітки та фіксацію ядерної, напів'ядерної й периферійної зон (Онатій, 2018). У студіях із теоретичного синтаксису української мови здебільшого натрапляємо на коментарі, що стосуються ядерних несиметричних конструкцій, адже вони реалізують типові корелятивні блоки та механізм прислівно-кореляційного зв'язку (Ломакович, 1993; Ожоган, 2017; Христіанінова, 2012; Шитик, 2014). Натомість ЗСНР периферійної зони з прономіналізованими корелятами описано мало (Арделян, 2002; Шитик, 2014). У типових реалізаціях ЗСНР співвідносним словом у головній частині речення є прономінатив. В. Белошاپкова слушно зауважує, що замість нього можуть функціювати слова, які не є займенниками, але посилюють у своєму значенні дейктичний елемент (Белошاپкова, 1989, с. 684). Активізація дейктичності і є тією опорною точкою, яка уможливило аналіз периферійної зони ЗСНР крізь призму транспозиційних процесів.

### Теоретичне підґрунтя

Поява периферійної зони мовних одиниць зазвичай тісно пов'язана з транспозиційними процесами, які породжують виникнення перехідних ознак у тієї чи тієї мовної структури. У випадку ЗСНР ідеться про явища позиційної прономіналізації корелята, послаблення номінативного значення якого уможливило формування узагальненої дейктичності й реалізацію його синтаксичної проєкції. Більшість дослідників дотримуються спільної позиції про те, що транспонований прономінатив зазнає десемантизації й розвиває вказівну функцію (Дзендзелівський, 1955, с. 16; Ожоган, 1997, с. 43; Тараненко, 2000, с. 497). Однак специфіку зазначених процесів у структурі займенниково-співвідносних речень несиметричного типу не описано. З огляду на це вважаємо за необхідність заповнити одну з лакун синтаксичної теорії.

**Мета** пропонованої статті – дослідити формально-граматичні й семантико-синтаксичні особливості периферійної зони займенниково-співвідносних речень несиметричної структури.

### Методи та матеріал дослідження

Головним чинником, який впливає на появу одиниць у периферійній зоні ЗСНР, є зміщення повнозначного компонента в нетипову синтаксичну позицію корелята. У реченнях із несиметричним корелятивним блоком

у типовій позиції співвідносного слова фіксуємо повнозначну частину мови – здебільшого прикметник, прийменниково-іменникову конструкцію або прислівник, напр.: *А той, Варавва, за повстання одне, що сталося в місті, і за вбивство, посаджений був до в'язниці, і ніяк його не можна було відпустити, бо ж заслужував на кару* (Петро Улярченко); *Знали інше, що підтверджувала советська влада: бандерівці покарали Крап'яка за те, що відмовився відчиняти їм склади зі спиртом* (Василь Базів). За допомогою трансформації можемо виявити, що блоки *одне – що; інше – що* є тотожними до класичної ядерної пари *те – що*: *А той, Варавва, за повстання те, що сталося в місті, і за вбивство, посаджений був до в'язниці, і ніяк його не можна було відпустити, бо ж заслужував на кару. Одне* в реченні виконує функцію корелята, наповнюючись змістом підрядної частини (*що сталося в місті*) та реалізуючи об'єктну субстанційну й атрибутивну проєкції.

Утворивши пару з релятом, прикметники *один, інший* послаблюють конкретно-номінативне значення і посилюють дейктичне. Це наближає їх за функцією до займенникового слова в такій позиції, уможлиблює появу вказівної проєкції та заповнення її значенням підрядної частини.

У таких структурах фіксуємо дві синтаксичні проєкції, це доводить збереження прономалізованими займенниками «граматичних ознак своєї категорії (тобто класу) та особливостей своїх систем, форм, своїх парадигм» (Дзєндзелівський, 1955, с. 19).

Отже, щоб проаналізувати ЗСНР периферійної зони, тобто зреалізувати поставлену мету дослідження, необхідно виявити корпус таких одиниць, простежити типові зміщення повнозначних слів у позицію корелята та зафіксувати семантико-синтаксичні відношення. Для цього доречними видаються описовий метод, а також методи зіставлення, функційного аналізу та трансформацій. Матеріалом для студіювання є твори художньої, науково-популярної, епістолярної літератури, а також публіцистичні та перекладні тексти.

### **Прономіналізація корелята як визначальна ознака периферійної зони ЗСНР**

У системі займенниково-співвідносних несиметричних речень прономіналізація корелята реалізована як вияв тенденції повнозначних слів до розвитку дейктичності, окресленої в загальних випадках еміграційної трансформації в системі займенникових слів (Тараненко, 2000, с. 497).

Узагальнюючи типові вияви, можна зробити висновок, що кореляти в таких ЗСНР набувають:

- а) неозначеного або неозначено-узагальненого значення прономінативів *якийсь, хтось, будь-який, будь-хто* (корелят *один*);
- б) неозначено-особового, узагальнено-особового, обмежувально-якісного (Вихованець, 1988, с. 164) значення (кореляти *інший, єдиний*);
- в) ослаблено-особового або ослаблено-предметного значення (кореляти з субстантивами *річ, справа, штука*);
- г) вказівно-анафоричного значення (кореляти *перший, останній*).

Послаблення номінативного значення слів також доводить той факт, що вони беруть участь у формуванні фразеологізованих єдностей, напр.: *Людина – все одно, що цегла: обпалюючись, стає твердішою* ([www.zbruc.eu](http://www.zbruc.eu)); *Гучні заяви – не що інше, як спосіб створити своєрідне шоу* ([www.westnews.com.ua](http://www.westnews.com.ua)). Такі речення, на перший погляд, виявляють структурну модель займенниково-співвідносних несиметричних, проте рівень зрощення і лексикалізації такого блоку є значно вищим, і це не дає змоги виявити жодної синтаксичної проєкції, а отже й реалізації прислівно-кореляційного механізму. Тому такі одиниці є фразеологізованими й не належать до сфери ЗСНР.

### **Займенниково-співвідносні несиметричні речення з прикметниковим корелятом**

Хоч дослідники й зазначають, що прономіналізація прикметників належить до найбільш динамічних процесів (Дзендзелівський, 1955; Ожоган, 2016; Сич, 1984), ЗСНР із таким корелятом мають порівняно невисоку частотність у периферійній зоні. Здебільшого в утворенні корелятивної пари бере участь прикметник, якому властивий «вищий рівень абстрактності і який позначає невиразну ознаку» (Дзендзелівський, 1955, с. 18). У всіх реченнях спостерігаємо подвійну синтаксичну проєкцію корелята (набуту субстанційну та власну атрибутивну). Зафіксовано такі корелятивні блоки з прикметниковими корелятами: *інший – що / коли; одне / одно – що; єдиний – що / де / куди / коли; останній – що / де / куди; перший / другий / третій – що*.

Кваліфікація таких речень у науці є суперечливою як з огляду на їхнє місце в системі складнопідрядних речень, так і з огляду на особливості функціонування їхніх формально-граматичних елементів. І. Чередниченко визначає їх як призайменникові (Чередниченко, 1959, с. 112), І. Слинько

класифікує як предметно-ототоженні зі своєрідним відтінком значення (Слинько, Гуйванюк, & Кобилянська, 1994, с. 475), Р. Христіанінова зауважує, що кореляти реалізують у реченнях особову, предметну та подієву семантику, тому такі конструкції є складнопідрядними займенниково-співвідносними симетричними з загальним субстанціальним значенням (Христіанінова, 2012, с. 259), Л. Шитик описує аналізовані речення як синкретичні займенниково-співвідносні субстанційно-атрибутивні, не застосовуючи для класифікації критерій симетричності (Шитик, 2014, с. 162–163). С. Ломакович зазначає, що у структурі займенниково-співвідносних речень співвідносні слова *один*, *інший* мають протилежну семантототальності сему обмеженості (Ломакович, 1993, с. 27). Можемо доповнити цей перелік прикметниковими корелятами *перший*, *останній*, *єдиний*, які так само мають у реченнях атрибутивне обмежувальне значення: такі співвідносні слова набувають можливості реалізувати проєкцію субстанційності, яку можна кваліфікувати як невласне-субстанційність з огляду на її вторинну появу, а тому блоки з субстанційним релятом не матимуть ознак симетричності. Зазначені співвідносні слова зберігають атрибутивну проєкцію, що є маркером їхнього зв'язку з попереднім класом слів. Із цих причин речення з транспонованими прикметниковими корелятами видається доречним кваліфікувати як симетричні лише в тих випадках, коли вони містять блоки з атрибутивними релятами (наприклад, *який*, *котрий*, *чий*). В інших випадках симетрії блоку не простежуємо, а отже речення можемо визначати як несиметричні.

ЗСНР із блоком *інший* – *що* / *коли* мають атрибутивну та невласне-субстанційну проєкції корелята, натомість субстанційну та адвербіальну темпоральну орієнтацію релята. Жодна з можливих комбінацій поєднання цих елементів не утворює симетричної пари. Зазвичай у реченнях фіксуємо **атрибутивно-субстанційний синкретизм**, напр.: *Як мінімум, дві людини переказали чутки про те, що російський військовий катер обстріляв **інший**, що належав прикордонникам, ті відкрили у відповідь вогонь, після чого почалася паніка і було піднято в повітря вертольоти і введено війська* (www.bbc.com); **атрибутивно-адвербіальний темпоральний синкретизм**, напр.: *Я люблю тебе **іншу** – коли ти бунтуєш, **Коли** гнівом під кручі клекоче Дніпро, **Коли** думаєш ти, коли бачиш і чуєш, І несеш від криниці вагоме відро* (Василь Симоненко).

Для підсилення дейктичної функції корелята та його атрибутивної проєкції подекуди в межах блоку функціює додатковий прономінатив,

напр.: *Душа твоя ще раніше вселилася в Притулу, але то вже інша душа, зовсім інша, така інша, що аж не годна вилетіти з цього прохололого вже «мерседеса» і зайтися криком, відчаєм, всеочисним благанням* (Віктор Баранов); *Але має бути особистість, постать, людина, котра володіє інформацією з перших вуст, та інша, що може ставити запитання, відповіді на які зацікавлять глядачів* (Тетяна Власюк).

У реченнях із парами *одне / одно – що; єдиний – що; єдиний – коли; єдиний – де / куди* так само виявляємо атрибутивну та невластиво-субстанційну проєкції корелята та субстанційну орієнтацію прономінативного релята *що* (сполучник *що* має недиференційовану проєкцію), адвербіальну темпоральну орієнтацію *коли*, адвербіальну локативну орієнтацію *де, куди*, напр.: *Вона лежала така тиха, пригноблена, розтоптана і розуміла лиш одно, що вона одинока* (Михайло Коцюбинський); *А зараз її засмучувало одне, що не атрофувалася здатність відчувати біль, серце не ампутувалося саме по собі, а це пам'ять... не завадила б трепанація* (Наталка Шевченко); *Єдине, що є стабільним і до чого українці звикли, – жебрацьке існування* ([www.gordonua.com](http://www.gordonua.com)); *Єдине, коли порушувалось це питання на законній, природою продиктованій підставі, так це при смерті батька родини або глави сім'ї* (Тамара Давиденко); *Оце є єдине, де я зможу діткнутися всіх справ, що Ви порушили в тім листі* (Леонід Мосендз); *Єдине, куди я готова тебе відпустити ненадовго, – це до твоїх трактатів* (Віолетта Лосева). В усіх реченнях виявляємо синкретизм атрибутивно-субстанційних або атрибутивно-адвербіально-субстанційних семантико-синтаксичних відношень.

ЗСНР, формально-граматичну модель яких утворюють пари *останній – що; останній – де*, також виявляють атрибутивно-субстанційний та атрибутивно-адвербіальний локативний синкретизм, напр.: *Він щось говорив і говорив, та я не могла розібрати жодного слова, повіки злипалися, наче намазані медом, я засинала від міцного наркозу й останнє, що змогла відчувати, – це те, як він узяв мене на руки й поклав у холодне крісло* (Василь Шкляр); *Він невиразно пригадував той прийом після заключної сесії Об'єднаного міжнародного астрономічного конгресу в Бостоні, останній, де брали участь китайці перед другим етапом Культурної революції* (Пер. Вікторії Зенгви).

Речення із блоками *перший / другий / третій – що, де що* може бути й сполучником, і сполучним прономінативом, представлені найменш частотно з-поміж групи речень із прономіналізованим прикметником,

вони реалізують **атрибутивно-субстанційний синкретизм**, напр.: *Той «кожен» під ту хвилику стояв біля перелазу чи біля дверей, біля вікна чи й виглядав із-за повітки; «кожен» бачив той чудний хід – йшла серединою вулиці висока, вдягнена в чорне жінка, вона несла на руках дитину, було три речі дивні у ній: **перше, що** ніхто її досі у вічі не бачив; **друге, що** була надто висока, та й одіж мала якусь нетутешню; а **третє, що** очі мала несусвітські* (Валерій Шевчук); ***Перше, що** прийшло в голову: «Дитину викрали терористи», потім з'явилася думка: «І вибухівку підкинули»* (Наталя Доляк). Рідко натрапляємо також на блок *перше – де: Батьки, як правило, **перше, де** починають шукати причини негараздів, «у вчителів та школі», вчителі, відповідно, – «у батьках та сім'ї»* (Вікторія Гобунова). У таких реченнях виявлено **атрибутивно-субстанційно-адвербіальний локативний синкретизм** семантико-синтаксичних відношень.

Отже, у реченнях із корелятом прикметникового походження виявляємо здебільшого синкретичні семантико-синтаксичні відношення (атрибутивно-субстанційні, атрибутивно-субстанційно-адвербіальні). Таке явище спричиняє транспозиційний процес, у межах якого виявляємо поєднання послаблених ознак попереднього класу слів (забезпечення атрибутивної проєкції) та нових властивостей набутого (субстанційна проєкція).

### **Займенниково-співвідносні несиметричні речення з іменниковим корелятом**

Окрім ЗСНР із прикметниковим транспонованим корелятом, до периферійної зони належать одиниці, у яких синсемантизації в позиції співвідносного слова зазнають іменники: простежуємо втрату змістової самостійності (Большова, 1960; Большова, 1970; Дзєндзелівський, 1955, с. 19; Ожоган, 2016, с. 53; Тараненко, 2000, с. 497) та функційне наближення до займенників *хтось, щось, децо, те* (Фінкель, & Баженов, 1965, с. 373). Описуючи прономіналізацію іменників (Большова, 1960; Большова, 1970; Ожоган, 1997; Ожоган, 2016), дехто з граматистів подає переліки субстантивів, які схильні до втрати конкретно-номінативного значення (*завдання, ідея, історія, момент, предмет, подія, річ, тип, факт, характер* тощо (Білодід, 1972; Шигуров, 2003, с. 140), щоправда, не йдеться про послаблення номінативного значення за умови зміни синтаксичної позиції в реченні. Зберігаючи зв'язок зі своїм лексико-семан-

тичним класом, іменники забезпечують наявність субстанційних синтаксичних проєкцій та набутих адвербіальних, зокрема, темпоральних (з (від, од, до) того часу; з (від, од, до) тих пір; у (на) той час; у (на) той момент; у ту мить; на той період); локативних (у (на) тому місці; у те місце; до (від) того місця; у той бік; у ту сторону; у цьому напрямку); причинових (з тієї причини), а також способу дії і міри (до такої міри; таким чином). У сталій прийменниково-іменниковій формі в ЗСНР виявляємо іменники *час, пора, момент, мить, період, місце, бік, сторона, напрям, міра, причина*, у значенні яких закладена найбільш узагальнена семантика часу, місця, міри, причини (тотожні *там, тут, туди, тоді, так, тому*).

З огляду на компіляцію проєкцій та транспозиційні процеси, можемо припустити, що ці структури перебувають на периферії займенниково-співвідносних несиметричних речень і не належать до сфери присубстантивно-атрибутивних чи субстантивно-означальних, як їх кваліфікують деякі науковці (Вихованець, 1993, с. 335–336; Загнітко, 2001, с. 689; Слинко, Гуйванюк, & Кобилянська, 1994, с. 460–461). У всіх структурах простежуємо послаблення номінативної функції субстантива та посилення дейктичної, напр.: *...на той час, як ви зберетеся з дітьми в гори, у вас за спиною будуть уже кілометри прогулянок у парках, вулицями, біля проїжджих частин та інших місць із підвищеною небезпекою* (Ірена Карпа) = *тоді, як ви зберетеся з дітьми в гори, у вас за спиною будуть уже кілометри прогулянок у парках, вулицями, біля проїжджих частин та інших місць із підвищеною небезпекою*.

Найбільш частотний вияв мають речення з темпоральними та локативними корелятами (з (від, од, до) того часу, з (від, од, до) тих пір, у (на) той час, у (на) той момент). Варто зазначити, що синкретизм таких конструкцій уже привертав увагу мовознавців (Ожоган, 2017, с. 214), натрапляємо на коментарі про те, що залежна частина цих речень водночас взаємодіє і з корелятом прислівним видом зв'язку, і з головною частиною речення детермінантним (Ожоган, 2017, с. 214). Л. Шитик розглядає такі речення як синкретичні атрибутивно-обставинні з уточнювальним значенням (Шитик, 2014, с. 182). Видається доречним розмежувати речення з різним ступенем втрати автосемантичності опорними субстантивами, напр.: *Під кручею, де розмістилася його вогнева позиція, діялося щось незвичайне* (Олесь Гончар) та *І прудко побігли вони до того місця, де лежало сіно пана Кошковського* (Валерій Шевчук). У першому реченні



опорний субстантив не втрачає свого зв'язку з класом, натомість у другому випадку доволі чіткою видається трансформація співвідносного блоку в ізофункційний *туди – де*. Лексичне значення слів *бік, сторона, місце, напрямок* «вичерпується в цій синтаксичній позиції вказівкою на горизонтальний просторовий орієнтир, що й забезпечує їхнє функціонування як співвідносних слів» (Арделян, 2002, с. 145).

Послідовні трансформації дають привід припускати, що в реченнях аналітичні темпоральні кореляти виконують функцію прономінативів *відтоді* (позначають точку відліку: з *(від, од) того часу*, з *(від, од) тих пір*), *доти* (позначають кінцеву часову точку: *до того часу, до тих пір*), *тоді* (власне-темпоральні: у *(на) той час*, у *(на) той момент*). Релятами в таких реченнях найчастіше є *коли, як*. У таких структурах фіксуємо **атрибутивно-адвербіальні темпоральні семантико-синтаксичні відношення**: *Не лічу днів. Мені не потрібні дні, й місяці, й роки. Але коли вже казати правду: то з того часу, коли козаки видали ляхам гетьмана Павлука* (Валерій Шевчук); *Віта знала: її мама органічно не вміла прикидатися. З тих пір, коли... коли дала собі слово більше не прикидатися* (Володимир Лис); *На той час, як в принципі й зараз, у топках на Ютубі був розважальний контент* (<https://varianty.lviv.ua>).

Номінативне спустошення спостерігаємо також в аналітичних блоках із субстантивами місця: у *тому місці, у той бік, у ту сторону, у цьому напрямку*. Трансформуючи блоки, можемо простежити тотожність: статичний корелят у *тому місці = там*, динамічні кореляти (напрямку руху до точки) у *той бік = туди, у ту сторону = туди*, динамічний корелят (напрямку руху від точки) у *цьому напрямку = сюди*. У таких сполуках виявляємо атрибутивний прономінатив *той*, рідко – *цей* та локативні реляти *де* (статичний), *куди* (динамічний, напрямку руху до точки), *звідки* (динамічний, напрямку руху від точки).

Речення з аналітичними локативними корелятами виражають синкретичні **атрибутивно-адвербіальні локативні статичні семантико-синтаксичні відношення**, напр.: *Коли мундштук торкається сухих губ, він прикріплюється до губ звичайно у тому місці, де він уперше торкнувся, що робить досить складним знаходження «ідеальної точки»* (Євген Білий); **атрибутивно-адвербіальні локативні динамічно-статичні семантико-синтаксичні відношення**, напр.: *В його грудях стриміла Сироватчина шабля, він лежав на землі, залитий кров'ю, а гнідий бахмат*

*мчав степом у той бік, де манячила постать другого втікача* (Юрій Мушкетик); *Натис на остроги й повернув коня у той бік, звідки почався той однотонний хід за труною* (Валерій Шевчук); **атрибутивно-адвербіальні локативні динамічні різноспрямованого руху**: *Чоловіки почули постріли та побігли у ту сторону, звідки вони лунали* (<https://www.pravda.com.ua>).

Аналітичні атрибутивні кореляти до такої міри, у такий спосіб, які є ізофункційними до *настільки, так*, та адвербіальний комплекс з *тієї причини*, який можемо прирівняти до *тому*, також втрачають конкретно-номінативне значення. У реченнях із до такої міри здебільшого фіксуємо реляти *що* і *щоб*, напр.: *Тільки коли хтось із них занедужував до такої міри, що йому вже були чутні співи ангелів, то тоді тільки заварювали для нього грузинський чай і пекли курку* (Леся Бернакевич); *Маю надію, не до такої міри, щоб ти покликав варту* (Олег Авраменко). У структурах, побудованих за першою моделлю, виявляємо синкретизм **атрибутивних та адвербіальних семантико-синтаксичних відношень способу дії, міри і ступеня та наслідку**; у другому типі – синкретизм **атрибутивних та адвербіальних способу дії, міри і ступеня та мети**.

Як і прономінатив *так*, аналітичний комплекс у такий спосіб утворює блоки зі сполучниками *що, щоб*, напр.: *Це реалізується в такий спосіб, що правоохоронці дають можливість зв'язатись із захисником* ([www.zib.com.ua](http://www.zib.com.ua)). У реченнях виявляємо синкретизм **атрибутивних та адвербіальних способу дії та наслідку або мети** (останнє залежить від орієнтації реляти).

Синкретичні структури з **атрибутивно-адвербіальними причини та наслідку** утворює блок з *тієї причини – що*, напр.: *Чуттєві образи, оповіді про конкретні події (нарративність і символічність) включаються в концепцію теодогічної науки з тієї причини, що першопринципи теодогії даються нам в Одкровенні* (Андрій Баумейстер).

Отже, корелятивні комплекси з прийменником та іменником зі значенням темпоральності, локативності, способу дії та причини зазнають транспозиційних процесів, втрачаючи конкретно-номінативне значення та набуваючи посиленої дейктичної функції, що уможлиблює формування прислівно-кореляційного механізму та підтверджує статус цих речень як елементів периферійної зони несиметричних займенниково-співвідносних несиметричних конструкцій.

### Займенниково-співвідносні несиметричні речення з прислівниковим корелятом

Найбільш дискусійним видається питання прономіналізації прислівників, які опиняються в позиції корелята займенниково-співвідносного речення. Усталеною є позиція тих синтаксистів, які вказують на семантичне вивітрювання прислівників *там, тут, десь, де-небудь, ніколи, нікуди* та ін. (Вихованець, 1983; Вихованець, 1993; Городенська, 1991; Слинко, Гуйванюк, & Кобилянська, 1994), проте думки щодо кваліфікації речень із опорними прислівниками *вгорі, знизу, зверху* тощо відрізняються. Такі речення кваліфікують по-різному: як складнопідрядні обставинні місця (Булаховський, 1951; Білодід, 1972), як речення місця з відносною підрядністю (Булаховський, 1951, с. 244), як просторово-ототожнювальні (Арделян, 2002). Дехто з авторів уважає опорний прислівник корелятом із просторовим значенням (Арделян, 2002; Квашук, 1986), інші обстоюють його статус як семантично порожнього «опорного слова» (Булаховський, 1951, с. 244; Білодід, 1972) або кваліфікують речення з такими одиницями з-поміж СПР з опосередкованим зв'язком (Христіанінова, 2012; Христіанінова, 2013).

Коли прислівник із узагальненим значенням посідає місце корелята в структурі ЗСНР, він, як і проаналізовані вище повнозначні слова, зазнає послаблення номінативного значення, напр.: *Іноді, коли він спить біля мене, я відчуваю, що є два Віктори* (Любка Дереш) = *Тоді, коли він спить біля мене, я відчуваю, що є два Віктори*. Тому в таких реченнях прислівники можемо вважати функційними аналогами співвідносних прономінативів, які формують корелятивний блок, а отже – утворюють займенниково-співвідносне речення нерозчленованого типу з адвербіальними локативними або темпоральними семантико-синтаксичними відношеннями. Це твердження стосується лише прислівників із найбільш загальним значенням місця або часу, які містять указівку на напрям розташування у просторі, часовий відлік тощо.

Найбільш частотними є ЗСНР із локативними адвербіальними блоками (*вгорі / вгору / згори / догори / внизу / збоку / спереду / позаду / ззаду / кругом / навколо / поблизу / неподалік / набік / здалека / укінці / далеко / вперед / далі / вдалину / назад / попереду – де / куди / звідки*) та темпоральними (*іноді / інколи / зрідка / потім / зараз / тепер / відтепер / востаннє / вперше – коли / як*).

Локативні прислівники-кореляти, як і їхні прономінативи-аналоги, можна класифікувати на статичні (*вгорі, внизу, збоку, спереду, позаду, ззаду, кругом, навколо, поблизу, неподалік, набік, укінці, далеко, далі, попереду*) й динамічні напрямку руху від точки (*вгору, вперед, вдалину, догори*) та динамічні напрямку руху до точки (*здалека, назад, згори*).

У ЗСНР прислівники *поблизу, неподалік, поруч* можна визначити як ізофункційні до статичного локативного прономінатива *тут*, який вказує на наближене розміщення у просторі, або *там*, який вказує на віддаленість. Це засвідчують можливі трансформації: *Написаний у 26 років ще достоту молодим журналістом, цей роман не так про «втрачене покоління» і поствоєнний синдром (хоча про це також), скільки про життя як таке: коли смерть і любов ходять буквально поруч, де корида, наби і готелі є нормальними життєвими локаціями* (<http://www.theinsider.ua>) = ... *коли смерть і любов ходять буквально там, де корида, наби і готелі є нормальними життєвими локаціями*.

Прислівники *набік, убік, вперед, назад, вдалину, далі, далеко* «вказують на такі просторові орієнтири, як горизонтальна локалізація з бічної сторони чогось, і співвідносяться з займенником *туди*» (Арделян, 2002, с. 146): *Глипаю оком убік, куди лягла тінь, і бачу, як за мною ступає тінь мого ката* (<https://ar-ar.com>) = *Глипаю оком туди, куди лягла тінь, і бачу, як за мною ступає тінь мого ката*. Аналізовані пари за функцією також близькі до блоків із прономіналізованими іменниками, напр.: *набік – у той бік, у ту сторону* тощо.

У ЗСНР із адвербіальними локативними прислівниками послідовно реалізовано **адвербіальні локативні статичні семантико-синтаксичні відношення**, напр.: ... *кар, кар, карр!* – *загойдалися віти високо вгорі, де кудись зникла стеля: накладка вийшла, встигла зрозуміти Мілена* (Оксана Забужко); **динамічно-статичні**, напр.: *Всі, сперши дух, дивляться угору, де в блакиті неба ширяє степовий хижак* (Адріан Кашенко). У всіх реченнях спостерігаємо контактне розташування прислівника й релята, що посилює їхню взаємодію.

Темпоральними прислівниками, які мають тенденцію втрачати повнозначну семантику, є такі: *іноді, інколи, зрідка, потім, зараз, тепер, відтепер, востаннє, вперше*. Вони, як і їхні прономінативні аналоги, виражають власне-час (*іноді, інколи, зрідка, потім, зараз, тепер, востаннє, вперше*) або відліковість (*відтепер*).

У підрядній частині речень із темпоральними корелятами здебільшого функціують реляти *коли, як*. У таких структурах фіксуємо **адвербіальні темпоральні семантико-синтаксичні відношення**: *Іноді, коли я залишалася сама на горищі, дивлячись у низьке осіннє небо, думала, що чекає на мене за цими стінами, чого хочу, яка я?* (Олена Печорна); *Хворий щасливий, коли стає здоровим, а **потім, коли** звикне, знову нарікає* (Дара Корній); *Справа в тому, що **востаннє, коли** я бачив Мішель, ми багато говорили про нього* (Пер. Ганни Литвиненко).

Так само, як і в реченнях із прикметниковими корелятами, фіксуємо випадки подвійного співвідносного слова, у якому додатковий прономінатив посилює дейктичну функцію корелята, напр.: *Крім того, – він подививсь куди **угору, де** буяла й гоготіла пожежа, – мені треба поховати й ворогів моїх* (Віктор Савченко); *Але в «Лондоні» годі й думати спититись: «Бруднючі кам'яні східці крутяться куди **угору, де** смердить якимись бридкими випарами, карболкою й на стінах чатують блощиці»* (Леонід Бойко).

Отже, вважаємо за доцільне розглядати речення з корелятом-прислівником із найбільш узагальненою семантикою, тотожною з прономінативами *там, тут, туди, звідти, тоді*, який має контактну позицію щодо релята й набуває в ЗСНР дейктичної функції корелята, як периферійний вияв займенниково-співвідносних несиметричних структур.

## Висновки

Підсумовуючи, можемо зробити висновок, що на периферії займенниково-співвідносних несиметричних речень перебувають конструкції, у яких виявляємо транспозицію повнозначних частин мови. Ключовим чинником цього процесу є синтаксичний – зміна позиції й набування повнозначним компонентом функції корелятивного слова, що передбачає послаблення номінативного й посилення дейктичного значень. До сфери таких речень належать одиниці з прономіналізованими прикметниками, іменниками та прислівниками з найбільш узагальненою семантикою.

У позиції співвідносного слова корелятивного блоку ЗСНР фіксуємо прикметники з високим рівнем абстрактності, які називають невиразну ознаку: *інший – що / коли; одне / одно – що; єдиний – що / де / куди / коли; останній – що / де / куди; перший / другий / третій – що*. У таких

реченнях виявляємо здебільшого синкретичні семантико-синтаксичні відношення (атрибутивно-субстанційні, атрибутивно-субстанційно-адвербіальні).

Іменники з найбільш узагальненою семантикою часу, місця, міри, причини утворюють сталі прийменниково-іменникові сполуки в корелятивних блоках ЗСНР: з (від, од, до) того часу; з (від, од, до) тих пір; у (на) той час; у (на) той момент; у ту мить; на той період; у (на) тому місці; у те місце; до (від) того місця; у той бік; у ту сторону; у цьому напрямку; з тієї причини; до такої міри; таким чином. У таких реченнях фіксуємо синкретичні атрибутивно-адвербіальні темпоральні та локативні семантико-синтаксичні відношення (статичні, динамічно-статичні та динамічні), а також атрибутивно-адвербіальні відношення способу дії, наслідку та мети.

Найбільш частотними в ЗСНР із прислівником у позиції корелята є локативні адвербіальні (вгорі / вгору / згори / догори / внизу / збоку / спереду / позаду / заду / кругом / навколо / поблизу / неподалік / набік / здалека / укінці / далеко / вперед / далі / вдалину / назад / попереду – де / куди / звідки) та темпоральні (іноді / інколи / зрідка / потім / зараз / тепер / відтепер / востаннє / вперше – коли / як) блоки. У таких реченнях виявляємо адвербіальні локативні (статичні, динамічні) та темпоральні семантико-синтаксичні відношення.

### Список використаної літератури

- Арделян, М. В. (2002). *Складнопідрядні просторово-ототожнювальні речення в сучасній українській мові*. Харків.
- Белошапкова, В. А. (1989). *Современный русский язык*. Москва: Высшая школа.
- Білодід, І. К. (Ред.). (1972). *Сучасна українська літературна мова. Синтаксис*. Київ: Наукова думка.
- Большова, Ю. В. (1960). К вопросу о прономинализации в современном русском языке. *Вопросы русского языкознания*, 4, 50–59.
- Большова, Ю. В. (1970). Развитие местоименно-неопределенных значений в прономинализированных прилагательных в современном русском языке. *Вісник Львівського національного університету*, 7, 81–85.
- Булаховський, Л. А. (1951). *Курс сучасної української літературної мови, Т. 2. Синтаксис*. Київ: Радянська школа.
- Вихованець, І. Р. (1988). *Частини мови в семантико-синтаксичному аспекті*. Київ: Наукова думка.
- Вихованець, І. Р. (1993). *Граматика української мови. Синтаксис*. Київ: Либідь.
- Вихованець, І. Р., Городенська, К. Г., & Русанівський, В. М. (1983). *Семантико-синтаксична структура речення*. Київ: Наукова думка.

- Городенська, К. Г. (1991). *Деривація синтаксичних одиниць*. Київ: Наукова думка.
- Дзедзельський, Й. О. (1955). Проніміналізація в українській мові. *Українська мова в школі*, 1, 14–20.
- Загнітко, А. П. (2001). *Теоретична граматики української мови. Синтаксис*. Донецьк: ДонНУ.
- Квашук, А. Г. (1986). *Синтаксис складного речення*. Київ: Радянська школа.
- Ломакович, С. В. (1993). *Займенниково-співвідносні речення в сучасній українській мові*. Тернопіль.
- Ожоган, В. М. (1997). *Займенникові слова у граматичній структурі сучасної української мови*. Київ: НАН України, Інститут української мови.
- Ожоган, В. М. (2016). Транспозиція незайменникових слів до займенникових. *Лінгвістика*, XXV, 16–21.
- Ожоган, В. М. (2017). Синкретизм складнопідрядних речень займенниково-співвідносного типу симетричної структури. *Мова: класичне – модерне – постмодерне*, 3, 209–218.
- Онатій, А. В. (2018). *Синтаксична організація складнопідрядних займенниково-співвідносних речень несиметричної структури*. Вінниця.
- Сич, В. Ф. (1984). Перехід у займенники слів інших частин мови. *Українська мова й література в школі*, 10, 33–35.
- Слинько, І. І., Гуїванюк, Н. В., & Кобилянська, М. Ф. (1994). *Синтаксис сучасної української мови: проблемні питання*. Київ: Вища школа.
- Тараненко, О. О. (2000). Проніміналізація. В В. Русанівській, О. Тараненко, О. Зяблюк та ін. (Ред.), *Українська мова: енциклопедія* (с. 496–497). Київ: «Укр. енцикл».
- Фінкель, А. М., & Баженов, Н. М. (1965). *Курс современного русского литературного языка*. Київ: Радянська школа.
- Христіанінова, Р. О. (2012). *Складнопідрядні речення в сучасній українській літературній мові*. Київ: Інститут української мови, Видавничий дім Дмитра Бураго.
- Христіанінова, Р. О. (2013). *Формально-граматична і семантико-синтаксична типологія складнопідрядних речень*. Київ.
- Чердниченко, І. Г. (1959). *Складнопідрядні речення в сучасній українській мові*. Чернівці: ЧДУ.
- Шигуров, В. В. (2003). *Проніміналізація як тип ступенчатої транспозиції словоформ в системі частей речи*. Саранск: Красного октября.
- Шитик, Л. В. (2014). *Синхронна перехідність синтаксичних одиниць в українській літературній мові*. Черкаси: видавець Чабаненко Ю. А.

### References

- Ardelyan, M. (2002). *Skladnopidryadni prostorovo-ototozhnyvalni rechennya v suchasnyy ukraiynskiy movi [The complex locative-identifying sentence in the Modern Ukrainian language]*. Kharkiv [in Ukrainian].
- Beloshapkova, V. (1989). *Sovremennyj russkij yazyk [The Modern Russian language]*. Moskva: Vysshaja shkola [in Russian].
- Bilodid, I. K. (Ed.). (1972). *Suchasna ukrainska literaturna mova. Syntaksys [The Modern Ukrainian literary language. Syntax]*. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
- Bolshova, Ju. (1960). K voprosu o pronominalizacii v sovremennom russkom jazyke [About pronominalisation in Modern Russian language]. *Voprosy russkogo jazykoznanija*, 4, 50–59 [in Russian].
- Bolshova, Ju. (1970). Razvitie mestoimenno-neopredelennyh znachenij v pronominalizirovannyh prilagatelnyh v sovremennom russkom jazyke [The development of pronoun-indefinite meanings



- in pronominalized adjectives of the Modern Russian language]. *Visnik Lvivskogo nacionalnogo universitetu*, 7, 81–85 [in Russian].
- Bulakhovskyy, L. (1951). *Kurs suchasnoyi ukrayinskoyi literaturnoyi movy, T. 2. Syntaksys [The course of Modern Ukrainian literary language]*. Kyiv: Radyanska shkola [in Ukrainian].
- Cherednychenko, I. (1959). *Skladnopidryadni rechennya v suchasniy ukrayinskiy movi [Complex sentences in modern Ukrainian literary language]*. Chernivtsi: ChDU [in Ukrainian].
- Dzendzelivskyy, Y. (1955). Pronominalizatsiya v ukrayinskiy movi [Pronominalization in the Ukrainian language]. *Ukrayinska mova v shkoli, 1*, 14–20 [in Ukrainian].
- Finkel, A., & Bazhenov, N. (1965). *Kurs sovremennogo russkogo literaturnogo jazyka [The course of Modern Russian literary language]*. Kyiv: Radjanska shkola [in Russian].
- Horodenska, K. (1991). *Deryvatsiya syntaksychnykh odynyts [Derivation of syntactic units]*. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
- Khrystianinova, R. (2012). *Skladnopidriadni rechennia v suchasniy ukrainskii literaturnii movi [Complex sentences in modern Ukrainian literary language]*. Kyiv: Vydavnychiy dim Dmytra Buraho [in Ukrainian].
- Khrystianinova, R. O. (2013). *Formalno-hramatychna i semantyko-syntaksychna typolohiia skladnopidriadnykh rechen. Kyiv [in Ukrainian]*.
- Kvashchuk, A. (1986). *Syntaksys skladnoho rechennya [Syntax of the Complex sentence]*. Kyiv: Radyanska shkola [in Ukrainian].
- Lomakovych, S. (1993). *Zaymennykovo-spivvidnosni rechennya v suchasniy ukrayinskiy movi [Pronoun-correlated sentences in the Modern Ukrainian language]*. Ternopil [in Ukrainian].
- Onatii, A. (2018). *Syntaksychna orhanizatsiya skladnopidryadnykh zaymennykovo-spivvidnosnykh rechen nesymetrychnoyi struktury [Syntactic Organization of Pronoun-correlated Sentences with Non-symmetrical Structure]*. Vinnytsya [in Ukrainian].
- Ozhohan, V. (1997). *Zaymennykovi slova u hramatychniy strukturi suchasnoyi ukrayinskoyi movy [Pronominal words in the grammatical structure of the Modern Ukrainian language]*. Kyiv: NAN Ukrainy, Instytut ukrayin's'koyi movy [in Ukrainian].
- Ozhohan, V. (2016). Transpozitsiia nezaimennykovykh sliv do zaimennykovykh [Transposition of non-pronominal words into pronominal ones]. *Linhvistyka, XXV*, 16–21 [in Ukrainian].
- Ozhohan, V. (2017). Synkretizm skladnopidryadnykh rechen' zaymennykovo-spivvidnosnoho typu symetrychnoyi struktury [Syncretism of complex pronoun-correlated sentences with symmetrical structure]. *Mova: klasychne – moderne – postmoderne, 3*, 209–218 [in Ukrainian].
- Shigurov, V. (2003). *Pronominalizatsija kak tip stupenchatoj transpozicii slovoform v sisteme chastej rechi [Pronominalization as a type of stepwise transposition of word forms in the system of parts of speech]*. Saransk: Krasnogo oktjabrja [in Russian].
- Shytyk, L. (2014). *Synkhronna perekhidnist syntaksychnykh odynyts v ukrayinskiy literaturniy movi [Synchronic transitivity of syntactic units in the Ukrainian standard language]*. Cherkasy: Vydavets' Chabanenko Yu. A. [in Ukrainian].
- Slyno, I., Huivaniuk, N., & Kobylanska, M. (1994). *Syntaksys suchasnoi ukrainskoi movy: Problemni pytannia [Syntax of the modern Ukrainian language. Discussion Issues]*. Kyiv: Vyscha shkola [in Ukrainian].
- Sych, V. (1984). Perekhid u zaimennyky sliv inshykh chastyn movy [Other parts of speech transition into pronouns]. *Ukrayinska mova y literatura v shkoli, 10*, 33–35 [in Ukrainian].
- Taranenko, O. (2000). Pronominalizatsiya [Pronominalization]. In V. Rusanivskyy, V. Taranenko, O. Zyablyuk et al. (Eds.), *Ukrayinska mova: entsyklopediya* (pp. 496–497). Kyiv: "Ukr. entsykl." [in Ukrainian].



- Vykhovanets, I. (1988). *Chastyiny movy vsemanyko-hramatychnomu aspekti [Part of Speech in Semantic and Grammatical Aspect]*. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
- Vykhovanets, I. (1993). *Hramatyka ukrainskoi movy. Syntaksys [Grammar of the Ukrainian Language Syntax]*. Kyiv: Lybid [in Ukrainian].
- Vykhovanets, I., Horodenska, K., & Rusanivskyy, V. (1983). *Semantyko-syntaksychna struktura rechenya [Semantic and grammatical sentence structure]*. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
- Zahnitko, A. (2001). *Teoretychna hramatyka ukrainskoi movy. Syntaksys [Theoretical grammar of the Ukrainian language. Syntax]*. Donetsk: DonNU [in Ukrainian].

### *Abstract*

*Anastasiia Onatii*

## **SPECIFIC FEATURES OF NON-CORE PERIPHERAL AREA IN PRONOUN-CORRELATED ASYMMETRICAL SENTENCES**

**Background.** The article focuses on defining the non-core peripheral functional area of pronoun-correlated sentence with non-symmetrical structure. In sentences where the position of the correlative word is taken by a lexical part of speech there is frequent emigrational transformation of pronominal words. Such constructions are realised by means of correlative blocks with pronominals of adverbial, adjectival, noun semantics. Besides the main word, sentences with noun have pronoun *te*, which does not have pronounced meaning and forms a variety of pairings with prepositions, based on which it indirectly creates a syntactic projection ensuring the formation of mostly syncretic semantic-syntactic relations.

**The purpose** of this paper is to analyse formal-grammatical and semantic-syntactic structure of non-core functional peripheral area of pronoun-correlated sentence with non-symmetrical structure.

**Methods.** The research made use of descriptive and comparative methods. Additionally, the elements of transformative method and functional analysis were applied.

**Results.** The findings of this study reveal that the non-symmetrical type of such sentences is represented by three models: the first is formed through the combination of an adjectival word with a relative word with substantive semantics; the second is formed by an adverbial locative correlative word of direction and a non-symmetrical relative word, usually locative but with different semantics;

the third contains a synsemantic noun in the main clause. Apart from pronominal words, the position of the correlative word can be taken by word forms with weakened nominative meaning, e.g. *у такий спосіб, до того часу, до такої міри*. Sentences with such constructions demonstrate transpositional processes within pronoun-correlated sentences with non-symmetrical structure.

**Discussion.** The research is aimed at filling one of the gaps in the general theory of the complex sentence and completes the extant classification of pronoun-correlated sentences. This study enriches that non-core functional area of pronoun-correlated sentence with non-symmetrical structure consists of the units that represent one of the independent parts of speech in the position of correlative word. This position increases diactic role of noun, adjective or adverb and weakens their nominative significance.

**Keywords:** complex pronoun-correlated sentence, non-core functional area of pronoun-correlated sentence, relative word, correlative word, pronominalisation, transposition.



Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY 4.0)

*Матеріал надійшов 03.09.2020*